

06 OCAK 1992

İSLAM ARKİVİ

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 7

KAYSERİ — 1990

AHMET CEVDET PAŞA'NIN TARİHÇİLİĞİ

Şefaettin SEVERCAN*

HAYATI VE ESERLERİ :

Ahmet Cevdet Paşa Lofça (şimdi Loveç Bulgaristan'da Plevne'nin güneyinde)'da 1822'de doğmuştur. İlk bilgilerini memleketinde elde etmiş öğrenimini devam ettirmek için İstanbul'a gelmiş ve kısa sürede bir takım bilimlerde derinleşmiştir. Sonra müderris tayin edilerek Mârif'e girmiş ve Öğretmen okuluna müdür olmuştur.

Kırım seferi sırasında Sultan Abdülmecid onu herkesin anlayacağı bir üslupta, Küçük Kaynarca anlaşmasından Yeniçerilerin imhasına kadar (1774-1826) bir Osmanlı tarihi yazmağa memur etmiştir. Bir yıl sonra bu eserin ilk üç cildini sultan'a sununca ödül olarak 1885'de vakanüvislik vazifesi kendisine verilmiştir. Sonraki parlak meslek hayatında sırasıyle Halep, Bursa, Maraş, Yanya ve sonra da iki defa Suriye Valisi, üç defa Maarif, iki kere Adliye birer defada Dahiliye ve Ticaret nazırı ve hatta Şura-i Devlet Reis vekili olmuştur. Emekli olduktan sonra Bebek'teki köşkünde yaşamış ve kısa bir hastalıktan sonra 1895 yılının 25 Mayısında ölmüştür.

1. Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihçilik değeri her şeyden önce «Vekâi-Devlet-i Aliyye» veya kısaca «Tarih» adı verilen 12 ciltlik eserine dayanır. Birçok eseri olup önemlileri şunlardır.

2. — Kısâs-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülefâ
3. — Hulâsa-i Te'lifi'l-Kurân
4. — Maruzât
5. — Tezâkir (Tezkire-i Cevdet)
6. — Takvimü'l Edvâr

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arş. Gör.

7. — Mukaddime-i İbni Haldun'un 1. kitabının 6. faslının tercümesi

8. — Kırım ve Kafkas tarihçesi

9. — Belagat-ı Osmaniyye

10 — Beyanü'l - Unvân

TARİHÇİLİĞİ :

1 — Tarih Felsefesi :

Cevdet Paşa'ya göre tarih, «hali aydınlatan mazidir» (1) yani, tarih sadece vakaların biçimsel olarak sıralanmasının ilmi değildir. Tarih, içtimal hadiselerin sebeplerini de araştırmalıdır ki hal'i aydınlatabilsin.

Gerçeği inceleyen (pragmatik yani şeni tarihçi) Cevdet Paşa Osmanlı devletinin buhranlı bir döneminde yaşayan bir devlet adamıdır. Çağını anlamaya çalışır. Çünkü bütün gayreti Devlet'i Aliyye'yi girdiği zeval sürecinden kurtarmaya yöneliktir. Bu bitmeyen gayreti, o'nun olaylara bakışında, onları değerlendirişinde en büyük paya sahip olurken Paşa'nın tarihini ve tarihçiliğini de daha değerli kılmıştır. O'nun eseri «tarih sahasında devrine kadar rastlanmayan bir tarih anlayışının ifadesi» (2) olabilmıştır. Çünkü Paşa'nın tarihten beklediği selefi olan vakanüvislerin tarihlerinde bulduğundan çok fazladır. Zira O'na göre «Tarihten beklenen yalnız bir maddenin falan tarihte vukuunu bilmek değildir.» «Tarihten amaç olayların doğruluk ve yanlışlığını ve gerçek sebeplerini öğrenmek ve bunlardan ders almaktır.» Cevdet Paşa burada şöyle der: «Her sureti tecrübeye bir insanın ömrü ve bir asrın tecrübesi yeterli olmadığından arif olanlar, «Mutlu kişi başkasının tecrübesinden ibret alandır. hadisi ışığında her şeyi kendi nefsinde tecrübeye kalkışmayarak diğerlerinden ibret ve nasihat alırlar. İdareciler de tarih ilminden kendi şahsi faydalanmalarının dışında devlet idaresinde de müstefid olurlar. Vatan ve memleketini seven ve devlet ve milletin bekasını isteyenler kendi asırlarının olaylarını ve haberlerini zabt ile gelecek nesillere yadigâr bırakırlar. İnsanda geçmiş ve geleceğe vâkıf olmaya ve belki ezel ve ebed sırlarını bilmeye bir tabii meyil vardır. Bundan dolayı insanlığın bu ilme olan ihtiyacı açıktır. Devletlerin nizamlarını korumaları tarih ilmi ile mümkündür. Geçmiş devlet idarecilerinin usullerinin hale tatbikinde büyük faydalar olduğu anlaşıldığından bazı ilim adamları Tarih ilmini öğrenme ve öğretmenin vacip derecesinde olduğunu söylemişlerdir.» (3).

Görülüyor ki C. Paşa, tarihi bir yandan içtimâileştirirken diğ-
er yandan da devletin yaşayabilmesi için bu ilmin ne kadar vaz-
geçilmez olduğunu göstermektedir. «Devlet adamları ortaya çı-
kan değişiklikleri incelemek ve devletin mevcut ihtiyaçlarını ve
zamanın ahkamını tetkik ve muhakeme ederek idareyi ona uy-
durmak zorundadırlar. Bu amaca erişmenin yollarından biri ve
belki en kestirmesi, bendesi oldukları devletin bir yandan kadim
kanunları ile mazideki tavırlarını, bir yandan da vuku bulan de-
ğişiklikleri bilmektir.» (4).

Cevdet Paşa, tarih felsefesini oluştururken İbn-i Haldun gi-
bi düşünür. İbn-i Haldun'daki «Sünnetullah» diyebileceğimiz
anlayışı «Tanrının irâdesi» olarak ifade eder. Paşa'ya göre «tari-
hin akışı «Tanrının iradesine» bağlıdır. İrade-i ilahiye esrarına
nüfuz etmek kaabil olmayan bir ilk sebep, bir «İllet-i uladır.»
Ama tarihi hadiseler belli bir nizam ve teselsül, yani muayyeniyet
içerisinde gelişir. Adet-i İlahiye, bütün olayları tabii sebeplere
rapt ve isnad etmek üzere caridir. Bu sebepleri ortaya çıkarmak
ta fenni-i tarihin vazifesidir.» (5).

«Mucib sebepler gösterilmeden, sadece olayların hikayesin-
den «hakikat-ı hal» anlaşılmaz. Olaylar bir günde ortaya çıkmaz,
onları geçen asırlardan hazırlayan sebepleri bulup aydınlatmak
lazım gelir.» (6).

İbn-i Haldun'un ısrarla üzerinde durduğu olaylardaki sebep-
sonuç ilişkisini C. Paşa'da da buluyoruz. «Bir asrın vukuatı, ge-
çen asırların hazırladığı illetler ve sebepler zincirinin eseri ve ne-
ticesi olduğundan yazılacak tarihi vekayiin ne gibi sebeplerin ese-
ri olduğunun bilinmesi gerekir.» (7).

Cevdet Paşa, yanlış hükümlere varmamak için bütün vesi-
kaları toplar, bütün şahitleri dinler. Anlatılanları aklın süzgecin-
den geçirir. Bu itibarla «Tarih-i Cevdet bir abide-i Tahkiktir» de-
nilebilir (8).

C. Paşa, bir çok noktalarda kuru vaka yazarlığını bir tarafa
bırakarak, olayların ardındaki sosyal ve ekonomik sebepleri araş-
tırmaya koyulur. Böylece bir tarih felsefesi yaratmaya çabalar.
Yer yer bu felsefi görüşte çok derinlere vardığı dikkati çeker.
Devletlerin doğuş, yükseliş ve çöküşlerini kaçınılmaz birer olay
olarak alır, ekonomik hadiselerin etkilerini ve tarihi yapan şahsi-

yetlerin önemli hatalarından doğan akibetleri inceler. Meselâ: Osmanlı tarihinin kaderini değiştiren bir noktaya parmak basar. Fütüha'tın, Türkçe konuşan bölgelere yönelmesi gerekirken, yabancı ırkların oturduğu Avrupa kıtasına yayılmasını şiddetle tenkit eder. Zamanının geleceğine göre, padişahları açıkça suçlamazsa da birinci sınıf devlet adamlarının kusurlarını inceden inceye araştırır. Çeşitli kaynakları karşılaştırarak objektiviteye ulaşmak için çaba harcamakla öteki vakanüvislerden ayrılır (9).

Görülüyor ki Cevdet Paşa, tarih felsefesi bakımından bir çok noktada İbn-i Haldun gibi düşünüyor. Mukaddimenin O'nun tenkidçi zekâsını, görüş ufkunu açan ana kaynaklardan biri olduğu şüphesizdir. Ama Paşa'ya yalnız İbn-i Halduncu demek doğru olurmu? Bu soruya Cevdet Paşa'nın devlet ve cemiyet görüşünü doktora tezi yapan Ümid Meriç, hayır cevabını verir. Ancak şunlar da dipnotta nakletme gereğini duyar. «Fındıkoğlu, Türk müverrihleri içinde İbn-i Haldun ile fikren ve fiilen alakadar olmak itibâriyle en ziyade Cevdet Paşa üzerinde tevakkuf etmek icab eder» diyor. Bir başka yerde de şunları ilave ediyor: A. Cevdet Paşa'nın İbn-i Haldunizmi tarihin tarifi, asabiyet ve tavırlar nazariyesi gibi noktalarda nazari surette görüldüğü gibi, (onda) tarihi hadiselerin izahına da tatbik edilmiş bir İbn-i Haldunculuk müşahede olunmaktadır.» (10).

Cevdet Paşa İbn-i Haldun hakkında ki hükmünü mukaddime tercümesinin başlarında şöyle ifade eder: «İbn-i Haldun her işittiğini kâğıda döken ve tarih kitaplarını bir takım hurafelerle dolduran tarihçileri tenkid eder ve rivayetlerin doğrusunu yanlışından ayırmakta tek ölçü tanır; Naklolan bir maddenin imkan ve istihalesilini temyiz ve tasdik etmek.» ... «Nev'i beşerin içtimâi mülabesesiyle arızolan ahval zabt edilip anlaşılmadan vu-zuha varmak imkansızdır. Abdurrahman bin Haldun nam allame-i zü-fünun bu inceliği anlayıp medeniyete arız olan ahvali altı bölüme ircâ ederek bağımsız bir ilim kurmuştur. Kendi icadı olan - bu fenn-i müstakil, tarih için, bir mihenk-i sahihü'l ayardır. (11).

C. Paşa İbn-i Haldun hakkında ki görüşlerini böyle ifadelendirirken kendisini O'nun takipçisi olarak görmediğini, ayrıca bir çığır açtığı kanaatinde olduğunu görüyoruz. «Acizleri Devlet-i Aliyye tarihinin bir küçük kısmını tahrir ile vâdi-i tarihte açmış olduğum bir küçük çığırın ileride reh-revan-ı fazl-u kemâlin him-

metleriyle bir işlek yol olması emel-ü ümidinde bulunduğum halde bu arzunun tamâmi-i husulü vakte muhtaç olduğuna mebnî...» (12) diyerek bu kanaatini oıtaya koyuyor.

C. Paşa'nın ayrı bir tarih çığırı açtığı hususunda Ahmet Midhat Efendi şöyle der: «Fenn-i tarihin bizce hemen hemen «esatir» denilebilecek bir halden «tarih» nam-ı celiline isbât-ı istihkaaki sâye-i devletlerinde vuku'a gelmiş bir nimet olduğunu itiraf etmez ise tarih dahi küfran-ı nimet etmiş bulunur. İntikadlı muhakemeli tarih yazmak yolunda efendimize pey-rev oldum. Bu yolda efendimizi geçmeğe çalışır isem küstahlık etmiş olurum haşa.» (13) Bu konuda F. Babinger de şöyle der: «Seleflerinin eserlerin'den öyle bağımsız bir düşünüşle yararlanmıştı ki deha damgasını taşıyan eseri tamamıyla kendi fikrinin ürünü olmuştur.» (14).

2 — Üslubu :

Cevdet Paşa'nın amacı gündelik olayları rastgele sıralamak değil, «Faide-i Tarihiye»dir. Bu itibarla üslub göstermeyecek kâtiplerin ağır üslubundan kaçınacaktır. Bu konuda kendisi şöyle der: «İlm-i tarih dahi bir kaç kısma taksim ve azâdan bazı zevâta tevzi olunduğu sırada 1188 senesinden 1241 senesine kadar olan vekayiin yazılması hisse-i fakire isâbet eyledi ve elfazı garibe istimalinden ve tekellüfât-ı münşiyânedен sarf-ı nazarla herkesin anlayacağı ta'birat ile yazılması tenbih olundu. İşte bunun üzerine Tarih-i Cevdet'in tahririne başladım ve tarih-i tersil de kaba Türkçe ibârât ile tahririni iltizam eyledim.» (15). Yine Cevdet Paşa bir başka yerde : «Vakanüvislerin ekseri fenn-i tarihin mevzuunu tagyir ile sehaif-i tarihi mecmua-yı eşar ve hayalata döndürmüş olduklarından tashih-i madde hususunda hayli zahmetler çekilir. Bi hasb el icab bazı vukuatı ketmetmeğe mecbur olduklarını teslim edelim. Lakin li gazez'in muhteriat ve'l müfteriat isnadıyla böyle çürük sözler irad edende asla maruz olmazlar.» (16).

Cevdet Paşa, vakanüvislerin kullandıkları dil hakkında bir başka yerde de şöyle der: «vakanüvislerin kaleme aldıkları tarihler, tumturaklı bir dil ve «edayı arz-ı hulus» da yazılagelmiş olduğundan bunları gerçek bir tarih şekline koymak hayli değişikliği gerektirir.» (17).

Bunlar ve benzeri diğer ifadelerden anlaşıldığına göre C. Paşa için tarih bir edebiyat sanatı icra yeri değildir. Tarih'in ameli

bir gayesi vardır. Ki bu gaye ancak anlaşılır bir dil ve üslubla elde edilir.

F. Babinger C. Paşa'nın usulünü değerlendirirken şöyle der: «Üslubu her ne kadar süslü değılsede beyan tarzının parlaklığı beşinci cilde kadar eski tarihçilerinkine benzemektedir. Altıncı cilt'ten itibaren bu tarzı birden bire bırakmakta ve bu sırada gözde olan sade ifade tarzını yeğlemektedir.» (18).

3 — Kaynakları :

Cevdet Paşa'nın kaynakları ekseriyetle Tarih-i Cevdet'in sahası dahiline giren 1774-1830 yıllarında yazılmış tarih veya vesikalardır. Bunları mahiyetleri itibariyle beş kısma ayırabiliriz.

I. Hazine-i Evrak Kayıtları: Muhtelif resmi vesikalar, siyasi müzakere ve toplantıların mazbataları. Raif Efendi Zabıtnâmesi bunlardan biridir.

II. Osmanlı vakanüvis ve tarihçilerin eserleri, notları: Sefaretnâmeler, Lâyhalar, Hatıralar, Mecmualar. Lâyiha-i Tercümân-i Divan, Sefâretnâme-i Muhib Efendi, Lâyiha-i Sebastiyâni (Fr. Elçisi), Sefâretnâme-i Vâhid Efendi, Koçibey Risâlesi, Aylene-i Zürefâ, Tarih-i Enveri, Tarih-i Vasıf, Tarih-i Şanizâde.

III. Muhtelif Arap ve Fars tarihçilerinin eserleri :

IV. Devlet-i Aliyye'ye tâbi, ancak merkezden uzak olan bölgeler hakkında yazılmış tarihleri: Tarih-i Vaka-i Cezire-i Sakız, Dühatü'l Vüzerâ (Irak için) Tarih-i Abdüşşekür (Mekke emirleri hal tercümesi), Tarih-i Ceberti (Mısır), Tarih-i Bilâd-ı Sudan gibi.

V. Avrupa Tarihleri: Bunlar tarih, tetkik, lâyiha, hatıra, muharebe ve jurnal tercümeleridir. Tezkere-i Bonapart, Tarih-i Nikola, Katerina Tarihi gibi.

Cevdet Paşa «Şark vakanüvisliğine Garb tarih sistemini aşlamıştır» ancak Batı tarih sistemleriyle yakın bir münasebeti olduğu düşünülemez. Buna ihtiyacı yoktur. Çünkü O bibliyografyasında Avrupa dili ile yazılmış tek bir kitabın orijinal ismini vermez. Hatta O'nun yabancı dil (Batı dili) bildiği dahi şüphelidir. O'na göre Batı ancak bir malzeme yığıdır. Bu yığından ihtiyaç duyduğu vesikaları kendisi seçer ve değerlendirir.

Bununla beraber C. Paşa'nın Batılı tarihçilerden istifade ettiği de ileri sürülmüştür. Tedrisat mecmuasında «Cevdet Paşa'

nın hayat-ı ilmiyesi» adlı makalede; «Efkârının teşekkülünde Michelet ve Taine çok müessir olmuşlardır. Ayrıca Hammer Buckle, Macauley ve Montesquieu gibi Avrupa mütefekkirlerinden çok istifâde etmiştir.» (20).

F. Babinger C. Paşa'nın kaynaklarını verirken şöyle der; «A. Cevdet Paşa yalnız arşivlerden değil, kendinden önce gelmiş olan vakanüvislerden de ve özellikle Vasıf, Enveri, Edib, Halil Nuri, Pertev, Asım, Şanizâde ve Esad'dan ve sırası düştükçe de Ceber-ti gibi arapça kaynaklardan faydalanmıştır. Fransanın Avrupa-nın yarısına söz geçirdiği bir dönemde A. Cevdet'in Napolyon'un Ste. Helene hatıraları bir tarafa bırakılırsa tanınmış fransız eser-lerinden hiç birine bakmamış olması dikkate değer.» (21).

F. Babinger'in C. Paşa'nın kaynakları arasında İbn-i Hal-dun'u vermemesi dikkate şayandır. Çünkü İbn-i Haldun'un tarih ilmi hakkında ki fikirleriyle C. Paşa'nın tarih hakkında ki fikir-leri arasında büyük benzerlikler ve hatta zaman zaman aynilik-ler bulmak mümkündür.

D İ P N O T L A R :

- (1) Meriç, Ümid (Dr.) Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, 9, İs-tanbul, (1975).
- (2) İslâm Ansiklopedisi, Tanzimat mad. XI, 737.
- (3) Cevdet Paşa, Ahmet, Tarih-i Cevdet, I, 6.
- (4) Meriç, Ümid, 20.
- (5) Meriç, Ümid, 18, (C. Paşa, Tarih, IV, 173'den).
- (6) Meriç, Ümid, 18, (C. Paşa, Tarih, I, 130'dan).
- (7) C. Paşa, Tarih, I, 4, 5.
- (8) Meriç, 16.
- (9) Irmak, Sadi, C. Paşa Tarihinden seçmeler, XIII, XIV, Milli Eğ. Bas. İstanbul, (1973).
- (10) Meriç, Ümid, 13.
- (11) Meriç, Ümid, 12, 13 (Mukaddime, 3'den)
- (12) C. Paşa, Tezâkir, IV, 238, T.T.K.B. Ank. (1986), (Yay. Prof. Dr. Cavid Baysun).
- (13) Tezâkir, IV, 236.
- (14) F. Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (Çev. Prof. Dr. Çoş-kun Üçok), 410.
- (15) Tezâkir, IV, 58.
- (16) Meriç, 16, (Tarih, II'den - dipnot).
- (17) Meriç, 16, (Tarih, I, 4'den).
- (18) F. Babinger, 410.
- (19) Meriç, 10 (Ebul'Alâ Mardin İ.Ü.H.F. 1946, 41'den).
- (20) Meriç, 10.
- (21) F. Babinger, 410.

